

PRIKAZ KNJIGE

Dvadesete – Knjiga I, Propali izlet potpukovnika Maksimovića

ČEDOMIR VIŠNJIĆ

Zagreb: Srpsko narodno vijeće, 2022., 565 str.

Ujedinjenje Kraljevine Srbije, Kraljevine Crne Gore i većine austrougarskih teritorija naseljenih Južnim Slavenima spada među najopsežnije i najpedantnije istražene povijesne procese. O Prvoprosinačkom aktu 1918. godine napisana je biblioteka knjiga i članaka, a svoj doprinos, i to pisan iz specifičnog, dosad neuobičajenog kuta, dao je i Čedomir Višnjić. Njegova knjiga *Dvadesete, Knjiga I, Propali izlet potpukovnika Maksimovića*, objavljena u nakladi Srpskog narodnog vijeća, prvi je autorski izlet Višnjića u povijest između dva svjetska rata. U dosadašnjem radu bavio se poviješću Srba u Hrvatskoj poslije Drugog svjetskog rata.

Višnjić je na temelju goleme i dosad uglavnom nekorištene arhivske građe, ponajviše iz bogatog arhiva Gornjokarlovačke eparhije, opisao i analizirao ujedinjenje u Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca i prve godine države stvorene netom po završetku Prvog svjetskog rata, do 1923. Autorov rakurs je novitet i dobrodošlo osvježanje u tematiziranju stvaranja prve jugoslavenske države. Naime, knjiga je pisana odozdo, ponajprije (ne i isključivo) iz vizure Srba u Hrvatskoj, očima običnih ljudi i malih mjesta, koje historiografija koja se oslanja na visoku politiku ne zahvaća. To ne znači da je visoka politika izostavljena. Naprotiv, u knjizi Višnjić kombinira visoku politiku s opisima i analizama događaja iz malih sredina koje stvaraju, ponekad i diktiraju, obični ljudi, inače nezabilježeni u povijesti. Knjiga je podijeljena u devet poglavlja: Uvod ili “koračaji se Gospodinovi čuju”, Početak ili revolucija koja se koleba, Godina prva ili “kaj za svaki drek nema škole”, 1920. ili “saučesničko suparništvo”, 1921. ili Konstituenta, 1922. ili “ja sam ovdje osamljen i bez ičije pomoći”, 1923. ili “mi smo državni ljudi” i Prilozi.

Autor otvara i obrađuje niz tema. Temeljni problem je samo ujedinjenje. Naime, ujedinjuju se dvije države “iz vojnog marša”, i to dviju sukobljenih voj-

ski koje su trebale stupiti u “zajedničku političku prostoriju”. Ujedinjenje ima svoju idejnu i političku pretpovijest, a u slučaju *Dvadesetih* potonja je važnija jer je ona u nemaloj mjeri trasirala buduća zbivanja. Srbija nije znala što će u slučaju pobjede u Prvom svjetskom ratu dobiti. Hoće li to biti novi teritoriji i, ako hoće, koji, ili će to biti nova država. Hrvatska je, u slučaju poraza, bila svjesna što sve može izgubiti. U tom kontekstu Višnjić ističe i odaje priznanje na političkoj sposobnosti Anti Trumbiću i Franu Supilu, koji su, djelujući kroz Jugoslavenski odbor, hrvatsko pitanje, dakle pitanje malog dijela Austro-Ugarske, uspjeli nametnuti kao ravnopravno srpskom, dakle pitanju samostalne i za vrijeme rata okupirane države članice Antante. Već je i sam Jugoslavenski odbor nosio klicu problema buduće države. S jedne je strane u njemu snažno prisutna trumbićevsko-supilovska koncepcija jugoslavenskog zajedništva, a istodobno predstavnici Kraljevine Srbije snažno zagovaraju ujedinjenje pod srpskom vojskom, dinastijom i politikom. Ta dihotomija bila je ugrađena i u život prve jugoslavenske države, s razornim, dezintegrativnim učinkom.

Dodatni problem jest i taj što je ujedinjenje 1918. geometrijski gledano trokut kojega tvore Hrvatska (Hrvati), Srbija i Srbi prečani predvođeni Svetozarom Pribičevićem. Ni hrvatska politika u Austro-Ugarskoj nije bila monolitna, već rascijepljena između politike zasnovane na hrvatskom državnom pravu sa snažnim osloncem na dinastiju Habsburg i politike novog kursa sa snažnim osloncem na suradnju Hrvata i Srba prečana. Ni politika Srba u Hrvatskoj u prva dva desetljeća 20. stoljeća nije bila monolitna. Dio se srpske elite, posebno na početku stoljeća, opredijelio za služenje mađaronima i za autokratsku i progermansku politiku. Dio je prigrlio politiku novog kursa, a posebno nakon Majskog prevrata 1903. sve je važniji pogled prema Srbiji, u kojoj se traže vjera i oslonac, pri čemu se nada polaže u pogled Srbije prema zapadu jer za dio srpske političke elite u Hrvatskoj Bosna zauzima mjesto koje inače pripada Kosovu. Za Srbiju je pak pitanje bilo kako ju transformirati u novu državu, novi i potpuno drugačiji oblik zajednice, i u kojoj će mjeri ona tom transformacijom postati Jugoslavija, a u kojoj će mjeri ostati Srbija.

Na sve te kompleksne i komplicirane probleme nakalemio se Prvi svjetski rat, za kojega Višnjić konstatira da na prostorima buduće Jugoslavije nijedan problem nije riješio, nego ih je radikalizirao, ali je zato stvorio nove. Posljedica svega toga je “izgubljenost nacionalnih politika”. Rat je otvorio nova područja političkog rada, a sve to urodilo je stanjem u kojem se nacionalne političke elite nisu dobro snalazile i koje je za njih bilo prezahtjevno. Ključno pitanje bilo

je ono uređenja nove države i međusobnih nacionalnih odnosa Hrvata i Srba te Srba i Srba prečana. Na to se kalemi socijalno pitanje koje između dva svjetska rata, posebno na početku tog razdoblja nakon povratka dojučerašnjih ratnika, sada veterana sukobljenih vojski, postaje iznimno važno, pa i uslijed lošeg ekonomskog stanja Kraljevstva SHS. Autor konstatira da su seljačke ideologije Radića i Adama Pribičevića, čedo Austro-Ugarske, njenim nestankom ostale u vakuumu, a nestankom, odnosno propašću Austro-Ugarske stvorena je nova generacija problema za koje takvi političari nisu bili osposobljeni.

Radić (Stjepan) i Pribičević (Svetozar) dva su glavna antagonista knjige, koje autor nimalo ne štedi. U razdoblju koje knjiga obrađuje njih su dvojica veliki politički neprijatelji, kasnije će postati saveznici i bliski i predani koalicijski suradnici. Njih dvojica o ključnom pitanju uređenja Jugoslavije imaju oprečne stavove; Radić je republikanac i federalist, Pribičević monarhist, unitarist i centralist. I jednog i drugog Višnjić prikazuje na način koji odudara od dominantno uobičajenog u domaćoj javnosti. Radić je poodavno svrstan u hrvatski nacionalni panteon zbog svoje smrti nakon atentata u Narodnoj skupštini u Beogradu 1928. godine i zbog svog govora održanog u studenom 1918., uoči ujedinjenja, kada se nije usprotivio ujedinjenju, ali jest načinu na koji se ono provodilo. Pribičević je pak demoniziran kao gotovo pa arhetip političara iz Hrvatske, Srbina, koji je, čim je bio u prilici, kao član kraljevskih vlada poslije 1918., radio protiv Hrvatske i njenih interesa i postao najvažniji politički batinaš Hrvatske i Hrvata. Višnjićeva je optika drugačija. Prema Radiću je oštar – kada piše o njegovom seljačko-nacionalnom pokretu, povlači paralele s totalitarizmom – a Radića opisuje i kao čovjeka u kojega se, zbog sklonosti da mijenja stav, ne može imati povjerenja. Njegova Hrvatska republikanska seljačka stranka nije ni izbliza onoliko gandijevski nastrojena koliko se Radića percipira kao pacifista, gandijevca ili, tadašnjim rječnikom rečeno, tolstojevca. Pribičević je političar koji ne bježi od sile i nasilja kako bi sačuvao vlast, koju pak koristi za očuvanje novonastale države silom. Navodi i primjer u kojem Pribičević kao ministar unutarnjih poslova prelazi u Ich-form, čime zapravo nadilazi zakon i poručuje “ja ne dozvoljavam”. A nije dozvoljavao otvorene i zatvorene skupove komunista (u vrijeme kada je Komunistička partija Jugoslavije još bila legalna stranka), čime je zapravo htio onemogućiti političke skupove Stjepana Radića. Pribičevićeva je pozicija dugoročno bila teško održiva: u razdoblju koje obrađuju *Dvadesete*, on je istovremeno čovjek Dvora, novog režima i centralizma s jedne i prečanskih Srba kojima toliki

centralizam i politika Dvora često ne odgovaraju s druge strane. Višnjić obojici zamjera produbljivanje animoziteta i netrpeljivosti koji su već postojali između Hrvata i Srba, odnosno između hrvatske i srpske političke elite, srpske ne samo u Srbiji nego i među Srbima u Hrvatskoj. Autor korijene i početak animoziteta i sukoba ne pripisuje ni Radiću niti Pribičeviću, ali ih smatra njihovim nastavljateljima i produbljivačima. U sljedećoj, najavljenoj, knjizi Višnjić bi trebao obraditi nastavak dvadesetih godina 20. stoljeća i bit će zanimljivo vidjeti kako će iz aspekta suradnje njih dvojice obraditi to razdoblje.

Višnjić iscrpno i pedantno evidentira i analizira zbivanja na terenu uoči i neposredno nakon ujedinjenja i pokazuje koliko je to bio i nasilan proces. Stanje na terenu odudaralo je od stanja na stranicama domaćeg, primjerice zagrebačkog, tiska u to doba, posebno ujesen 1918. godine, koji je uvelike bio obojan srbofilijom (prema Srbiji, ne nužno prema Srbima), koja se ponajprije manifestirala u veoma pozitivnom odnosu spram srpske vojske. Navodi primjere pljačke na terenu koju nije počinio samo zeleni kadar (što je bilo očekivano), odnosno brojne primjere pljački koje su bile vjerski i nacionalno motivirane. Demonstrira da nije jednostavno bilo biti manjina u tim prevratničkim vremenima, pa su za nelojalnost sumnjičeni i katolički svećenici u Srijemu i pravoslavni gdje Srbi nisu većinsko stanovništvo. Brojni su primjeri nemira i nesloge na terenu zabilježeni već na samom početku nove države. Srbi u Gospiću htjeli su slaviti rođendan kralja Petra, što je Hrvatima smetalo, službeno zbog buke i pucanja. Srbima je smetalo što ne mogu slaviti rođendan svog kralja u slobodi kako hoće. Distanca između Hrvata i Srba je zatečeno stanje, ne posljedica ujedinjenja. Opet u Gospiću, Hrvati odbijaju sudjelovati u manifestacijama koje organizira srpska omladina nekoliko dana nakon ujedinjenja. Međusobna sumnjičenja su česta, ponekad zbog gotovo anegdotalnih razloga. Tri su općinska pisara Srbina u Lici osumnjičena da su pljuvala na sliku Isusa, što vjerojatno nije bilo ništa drugo nego stvaranje alibija za pljuvanje slike regenta Aleksandra Karađorđevića. Mnogo je sitnih incidenata od samog ujedinjenja između katolika i pravoslavnih, između Srba i Hrvata. Tome je pridonijela i nedavna prošlost, razdoblje Prvog svjetskog rata kada su Srbi, primjerice u Lici, bili "stjerani u mišju rupu, nacion za odstrel, a onda su se vratili u velikom stilu na bijelom konju". Takvom stanju doprinos su dali i propali lokalni autoriteti, poput svećenika i učitelja, tradicionalno važni za funkcioniranje zajednice kao njena sidra. Svećenicima i učiteljima karlovački Srbi ne vjeruju, inteligenciji seljaci ne vjeruju mnogo jer smatraju da se ona za

vrijeme rata ponašala egoistično. Pravoslavni svećenici često su ljudi gotovo bez ikakvog autoriteta među stanovništvom, dapače oni su nerijetko oni na kojima narod iskaljuje bijes. Ni vojska među Srbima u Hrvatskoj nije pretjerano popularna institucija, mnogi izbjegavaju novačenje. Sav taj koloplet zbivanja je istovremeno dinamičan, ali i jednoličan jer se u malim mjestima zbiva gotovo iz dana u dan, a Višnjić ga naziva “monotonijom destrukcije”.

Spomenuta vojska Kraljevine Srbije spada među velika iznenađenja Višnjićeve knjige. Već je rečeno da su Srbi izbjegavali novačenje. No ono što iznenađuje jest stav Hrvata prema toj vojsci, i to u slučaju kada su njene jedinice popunjene vojnicima iz Srbije, ne Srbima prečanima. Upravo tu vojsku dužnosnici Hrvati u krajevima naseljenim gotovo isključivo Hrvatima (primjerice Varaždin i okolica) pozivaju ne bi li suzbila socijalne nemire potaknute onime što su za autora završni koraci defeudalizacije, a koji se manifestiraju u pljački imanja, napadima na zemljoposjednike, župnike, predstavnike starog svijeta. Taj slučaj pokazuje da nacionalna i vjerska pripadnost nisu uvijek bile povod sukoba, upravo suprotno, nacionalna i vjerska pripadnost, povezane s određenim teritorijem (nikako ne domaći ljudi), bile su i ključni razlog povjerenja. No takva uloga srpske kraljevske vojske bila je dvosjekli mač: s jedne strane nju se poziva da guši nemire među Hrvatima i doživljava ju se kao snagu reda, s druge strane ona nemire guši silom, čime postaje (uz policiju, odnosno žandarmeriju) institucionalno utjelovljenje nasilja koje nova vlast prakticira u Hrvatskoj i nad Hrvatima ne bi li se učvrstila i stabilizirala. U vojsku je posebno razočarana jedna skupina Srba iz Hrvatske, takozvani Amerikanci. Riječ je o ljudima koji su prije rata otišli raditi u Sjedinjene Američke Države i kao dobrovoljci su se za vrijeme Prvog svjetskog rata priključili srpskoj kraljevskoj vojsci. Nakon rata oni se vraćaju u zavičaj, svojim kućama, i potpuno su razočarani. To su ljudi koji nisu morali ići u rat, oni su to napravili dobrovoljno i zdušno, a kada su se vratili u zavičaj, dočekale su ih porušene kuće, nisu bili socijalno zbrinuti, osjećali su se odbačeno i zaboravljeno.

Višnjićeva knjiga je knjiga o mnogim linijama sukoba koji su oblikovali prvu Jugoslaviju i doveli do njenog fatalnog kraja 1941. godine. Višnjić zbivanja između dva svjetska rata u Jugoslaviji tumači i kao stvaranje preduvjeta za ono što će se zbivati za vrijeme Drugog svjetskog rata u NDH, odnosno genocid kojem su ustaše izvrgle Srbe. Očekivana linija sukoba je između Hrvata i Srba, između Hrvatske i centralne vlasti u Beogradu, ali postoje jasne i oštre linije sukoba među Srbima (između pašićevaca i pribičevićevaca), među Hrvatima

(između radićevaca i neradićevaca); u vrijeme narastajućeg socijalnog bunta, dijelom inspiriranog i Oktobarskom revolucijom, postoji linija sukoba koja je usmjerena protiv vlastelina (pri čemu je nevažna nacionalna pripadnost vlastelina pa “svoji” napadaju “svoje”), a na udaru su i pripadnici novonastalih nacionalnih manjina, Nijemci i Mađari, kao i Židovi.

Budući da je uvelike zasnovana na opisu i analizi događaja zabilježenih u malim mjestima, Višnjićeva knjiga zorno prikazuje koliko je jugoslavenstvo, već kao ideja, plitko prodrlo u narod. Na jednoj je strani nemali dio intelektualne elite u gradovima koja je jugoslavenstvo prigrlila pa u kulturi jedva da i ima problema stvorenih ujedinjenjem. Dapače, ujedinjenje je prilika za stvaranje nove kulture na južnoslavenskom prostoru namijenjene mnogo većem broju ljudi negoli do tada. U malim mjestima, gdje visoke kulture nema, stanje je potpuno drugačije. To je područje sukoba često dvije odvjetničke kancelarije, jednu vodi Hrvat, drugu Srbin, u malom mjestu gdje idu toliko daleko da organiziraju tuče na nacionalnoj osnovi.

Autor je dodanu vrijednost knjizi smjestio na kraj svakog poglavlja posvećenog kalendarskoj godini. Taj je dio već i grafički odvojen, otisnut masnim slovima, i zasebno istaknut. Na desetak stranica po poglavlju, Višnjić na temelju izvora mahom crkvene provenijencije podastire etnografsko blago koje opisuje kako živi narod, konkretno Srbi u Hrvatskoj, i to u ruralnim, siromašnim sredinama, početkom trećeg desetljeća 20. stoljeća. Višnjić opisuje sudbine neukih ljudi sa sela, njihove bračne probleme i razvode, odnos prema svećenstvu, ekonomske probleme siromašne seoske porodice koji se rješavaju vjenčanjem koje u porodici ne donosi novac, nego dvije vrijedne ženske ruke koje će obavljati razne poslove. Ti su dijelovi knjige veoma živopisni, uronjeni u rutinu svakodnevnog života funkcioniraju kao kontrapunkt visokoj politici, a kroz njih je Višnjić, koliko je to moguće, stvorio sliku srpske zajednice u kordunskom, ličkom i banijskom selu.

U podnaslovu knjige spominje se potpukovnik Maksimović. Riječ je o Ljubomiru Maksimoviću, komandantu 2. bataljona 5. pješadijskog puka. Pričom o tom bataljonu pod zapovjedništvom potpukovnika Maksimovića Višnjić je simbolički ispričao priču o problemima ujedinjenja: dugom putovanju, jasnom sredstvu i nejasnom cilju. Taj je bataljon u studenom 1918. iz Rume krenuo prema Rijeci. Na zagrebačkom Glavnom kolodvoru 14. studenoga dočekao ga je Svetozar Pribićević, i to kao prvu jedinicu srpske kraljevske vojske koja je ušla u Zagreb. Srpska vojska u Zagrebu, ali i drugdje u Hrvatskoj, tada je bila

toplo i srdačno dočekivana. Bataljon potpukovnika Maksimovića nastavio je putovati za Rijeku, koja je trebala biti mjesto gdje će biti zaokružene granice nove države. Cilj je bio – kako se ubrzo pokazalo, a već tada itekako naziralo – neostvariv.

Tihomir Ponoš

Arhiv Srba u Hrvatskoj